

ren Yezdî, daha sonra Descartes'a nisbet edilen 9363584-9437056 dost sayı çiftini de ilk defa hesaplayan matematikçidir. Ali Rızâ Ca'ferî Nânî'ye göre antik sayılar teorisinde bulunmayan yeni bir sayı türü de keşfetmiştir. "Eşit ağırlıklı sayılar" denilen bu sayılar şu biçimde dile getirilebilir: a ve b gibi iki doğal sayının bölenleri toplamı birbirine eşitse, yani $\sigma(a) = \sigma(b)$ ise a ve b eşit ağırlıklı sayılardır. Yezdî bunlara 39 ve 55'i örnek verir (bölenler toplamı 17). Yezdî'nin torunu Muhammed Bâkır b. Muhammed Hüseyin ise bunlara 12 ve 26 çiftini ekler (bölenleri toplamı 16). Yezdî, Ahmed b. Halîl'in başlattığı kombinasyon hesabı ile dayandığı temel kavramlar üzerinde de durur ve bu konuları tekrar ele alarak kombinasyon hesabında Cemşîd el-Kâşî ve Takıyyüddin er-Râsîd gibi geç dönem matematikçilerinin çalışmalarını tamamlar. Onun matematikte girdiği diğer önemli bir konu da sayılar teorisini ve cebiri ilgilendiren belirsiz denklemlerin hem tam hem rasyonel analizidir. Kerecî okulunun analitik anlayışı çerçevesinde yürüttüğü araştırmalarında örnek olarak $v^2 = x_1^2 + \dots + x_n^2$ denkleminin tam sayı çözümünü araştırmış ve tamamen sayısal (arimetik) bir çözüm teklif edip bunun için de x_1 'in çift ve teklik durumlarını mod 4 ve mod 8'e eşitlenecek biçimde hesaplamıştır. Ayrıca üçüncü dereceden denklemler konusunda yine Kerecî okulunun analitik anlayışı içerisinde üçüncü dereceden bazı özel tür denklemlerin köklerini nümerik olarak tesbit etmiş, bu arada $a^n \cdot b^n$ 'in açılımı üzerinde durmuştur. Yezdî'nin matematik çalışmalarında dikkati çeken önemli noktalardan biri de Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Grekler'in hendesî matematiğine ilişkin tercüme metinlerine yaptığı tahrirler üzerine şerh ve hâşiye yazmasıdır. Öte yandan diğer bazı eserlerinde de Cemşîd el-Kâşî ile Bahâeddin el-Âmilî'nin temsil ettiği algoritmik matematiği geliştirmiştir.

Eserleri. Matematik. 1. *'Uyûnû'l-hisâb*. Hesâb-ı Hindî sahasındaki kitap pozitif tam ve rasyonel sayılar aritmetiğiyle kök hesabı, hesâb-ı sittînî, mesâha, dört orantılı sayı, çift yanlısı hesabı ve cebirle denklemler çözümlerini ihtiva eden yedi bölümden oluşur; dost sayılar konusunda bir zeyil içeren nüshaları da bulunmaktadır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser, Hint-İran dünyası yanında az olmakla birlikte Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır (İÜ Ktp., AY, nr. 1023; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1993). Muhammed Bâkır b. Mîr Muhammed İsmâil Hâtunâ-

bâdî (ö. 1127/1715) tarafından Farsça'ya tercüme edilen eseri Yezdî'nin torunu Muhammed Bâkır b. Muhammed Hüseyin 1106'da (1695) *Kifâyetü'l-lübâb fî şerhi müşkilâti 'Uyûnû'l-hisâb* adıyla şerhetmiş ve bazı konularda yeni katkılarda bulunarak genişletmiştir (Tahran Üniversitesi Ktp., nr. 465). 2. *Şerhu Hulâsati'l-hisâb*. Bahâeddin el-Âmilî'nin *Risâlet-i Bahâ'iyye* adıyla da bilinen ünlü matematik kitabının şerhidir (bk. HULÂSATÜ'L-HİSÂB). Eserin ders kitabı olması sebebiyle Âmilî tarafından kısaca incelenen konular Yezdî'nin şerhinde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır (Meşhed Üniversitesi Ktp., nr. 8528). 3. *Şerhu'l-makâleti'l-âşire min tahriri Uşûli Öklidis*. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin, sürekli niceliğe dayalı irrasyonel sayıların araştırması olan Öklid'in *Uşûl'üne* yaptığı tahririn onuncu makalesinin şerhidir (Tahran Sipahsâlâr Medresesi Ktp., nr. 460/13; Tahran Millî Ktp., nr. 864). 4. *Hâşiye 'alâ Tahriri'l-küre ve'l-üstuvâne*. Archimedes'in *Kitâbü'l-Küre ve'l-üstuvâne* adlı eserinin Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından yapılan tahririne hâşiyedir (Tahran Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, nr. 171/1). 5. *Havâşî 'alâ tahriri Kitâbi'l-eşkâli'l-küriyye li-Menâlavus*. Menelaus'un küreler konusundaki eserinin şerhidir (St. Petersburg Millî Ktp., nr. 144/9). 6. *Şerhu tahriri Kitâbi'l-Uker li-Tedusius*. Theodosios'un küreler hakkındaki hendesî eserinin şerhidir (Tahran, Mahmûd Ferhâd Mu'temid Ktp., nr. 117/17). 7. *Fütûhât-ı Gaybiyye*. Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin *Kitâb fimâ yehâtâcu ileyhi's-şânî' min âmâli'l-hendese* adlı eserinin Farsça şerhidir (Kitâbhâne-i Merkezî-i Âsitân-i Kuds-i Rezavî, nr. 5371).

Astronomi-Astroloji. 1. *Şerhu Mücmeli'l-usûl*. Kûşyâr b. Lebbân'ın astroloji konusundaki ünlü eserinin şerhidir (Taşkent Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2572/36). 2. *Tuhfetü'l-müneccimîn*. Astroloji konusunda genel bir eserdir (Taşkent Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 461). 3. *Ma'la'u'l-envâr ve ma'la'u'l-enzâr*. Astronomiye dairdir (Meşhed Üniversitesi Ktp., nr. 319/3). 4. *Mizânû's-safâ'ih*. Usturlap hakkındadır (Tahran Mahmûd Ferhâd Mu'temid Ktp., nr. 117/1; eserlerin yazma nüshaları ve diğer çalışmaları için ayrıca bk. Rosenfeld – İhsanoğlu, s. 355).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Bâkır el-Yezdî, *'Uyûnû'l-hisâb*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1993, vr. 9^b, 20^{a-b}, 49^{a-b}; Storey, *Persian Literature*, II, 3; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 591, 1024; Safâ, *Edebiyyât*, V/

1, s. 348-350; Sezgin, *GAS*, V, 115, 130, 143, 155, 163, 325; *A'yânü's-Şî'a*, IX, 181; Âgâ Bûzûrg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâfifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, XV, 378-379; XXI, 151; Alireza Dja'farî Naini, *Geschichte der Zahlentheorie im Orient im Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung persischer Mathematiker*, Braunschweig 1982, s. 4-51, 57-72; a.mlf., "A New Type of Numbers in a Seventeenth Century Manuscript: Al-Yâzdi on Numbers of Equal Weight", *MTUA*, VII/1-2, Halep 1983, s. 125-138; Ebû'l-Kâsım Kurbânî, *Zindeginâme-i Riyâzîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365 hş., s. 163, 436-441; Roshdi Rashed, *The Development of Arabic Mathematics: Between Arithmetic and Algebra* (trc. A. F. W. Armstrong), Dordrecht 1994, s. 131, 282, 286; a.mlf., "Algebra", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London 1996, II, 358; a.mlf., "Combinatorial Analysis, Numerical Analysis, Diophantine Analysis and Number Theory", a.e., II, 380, 391, 401, 402, 407, 410; a.mlf., "Nuşûş li-târîhi'l-a'dâdi'l-mütehabbe ve hisâbü't-tevâfukât", *MTUA*, VI/1-2 (1982), s. 5, 12-13, 55-59; B. A. Rosenfeld – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 355 vd.; S. Brentjes, "The First Perfect Numbers and Three Types of Amicable Numbers in a Manuscript on Elementary Number Theory by Ibn Fellûs", *Erdem*, IV/11, Ankara 1988, s. 477.

İHSAN FAZLIOĞLU

MUHAMMED BAYRAM

(محمد بایرام)

Muhammed b. Mustafâ b. Muhammed es-sâlis b. Muhammed es-sânî b. Muhammed el-evvel b. Hüseyin (1840-1889)

Tunuslu tarihçi, gazeteci ve yazar.

Muharrem 1256'da (Mart 1840) Tunus'ta doğdu. Kendisine Muhammed el-hâmis denilmesinin sebebi aynı soydan gelen ve aynı adı taşıyan beşinci kişi olmasıdır (dördüncüsü amcası Muhammed'dir). Osmanlı fethinin (1574) ardından Tunus'a yerleşen, birçok ünlü şahsiyet yetiştiren ve ülkenin Hüseyinler'den sonra en şerefli sülâlesi sayılan bir Türk ailesine mensuptur. Zeytûne Medresesi'nde öğrenim gören Muhammed Bayram özellikle hadis, fıkıh, tarih ve coğrafya alanlarında geniş bilgi edindi. On yedi yaşında iken Muhammed Paşa zamanına ait (1855-1859) idarî emir, karar ve tebliğleri içeren bir "künnâş" derledi. 1861'de Unukiyye Medresesi'nde ders vermeye başladı ve aynı yılın sonunda Zeytûne'de ikinci kısım müderrisi oldu. 1857-1864 yılları arasında gerçekleştirilen reformları savunarak yerlilik taraftarı aydınlar içinde yer aldı ve Tunus'un resmî gazetesi *er-Râ'id*'de hürriyeti öven yazılar yayımladı.

Bir süre kadılık yapan ve 1869'da Zeytûne'de birinci kısım müderrisliğine terfi eden Muhammed Bayram yenilik taraftarı Hayreddin Paşa, Hüseyin Paşa ve İbn Ebû'd-Diyâf gibi kişilerle dostluk kurdu. Hayreddin Paşa'nın 1873-1877 yıllarındaki vezîr-i ekberlik döneminde gerçekleştirilen reformlara katıldı. 1874'te kurulan Cem'iyetü'l-evkâf'ın başına getirildi; karışıklık içindeki vakıfları ıslah edip gelirlerini arttırdı. Aynı yıl oluşturulan Eğitim Reformu Komisyonu'na üye seçildi ve açılacak olan Sâdiki Medresesi'nin yönetmelik ve ders programlarının hazırlanmasında etkin rol oynadı. Zeytûne Medresesi'nde yürütülen eğitim reformu çalışmalarına katıldı. 1875'te Devlet Matbaası'nın ve *er-Râ'id* gazetesinin başına getirildi. Bunları canlandırıp düzene koyarken gazeteye birçok yazı yazdı, bu arada İstanbul'da çıkan *el-Cevâ'ib*'e de çeşitli makaleler gönderdi.

1875 sonlarında tutulduğu bir sinir hastalığının tedavisi için Paris'e gitti, üç ay sonra ülkesine döndü ve Sâdiki Medresesi ile Zeytûne Medresesi'nin kitaplıklarını düzenledi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla Türkiye'ye yardım malzemesi gönderilmesinde etkili oldu; ayrıca savaşın desteklenmesi için bir fetva yayımladı. 1878'de yine tedavi amacıyla Paris'e gitti; Fransa Cumhurbaşkanı MacMahon tarafından kabul edildi. Dönüşünde Sâdiki Hastahanesi'nin kuruluşunda önemli hizmeti geçti. 1879'da zâhiren tedavi olmak, gerçekte ise Fransız konsolosu Th. Roustan'ın geri alınmasını temin için Paris'e gönderildi; ancak konsolos bunu öğrenecek tedbirini aldı. Üç ay süren bu seyahati sırasında bazı siyasetçilerle yaptığı görüşmelerde Fransa'nın Tunus'u işgal amacıyla olduğunu anladı ve durumu yetkililere bildirdi. Londra'ya uğrayıp ülkesine dönünce eskiden beri vezîr-i ekber Mustafa b. İsmâil ile (Genç Mustafa Paşa) arasında bulunan anlaşmazlık şiddetlendiğinden hacca gitmek üzere Ekim 1879'da Tunus'tan ayrıldı. Uğradığı Kahire'de Hidiv Tevfik Paşa ile görüştü. Beyrut'ta halktan ve Vali Midhat Paşa'dan büyük ilgi gördü. Bağdat'ta Şeyh Seyyid Selmân el-Kâdirî'den icâzet aldı. Hac dönüşü İstanbul'a geldi ve Sultan Abdülhamid tarafından kabul edilerek kendisine maaş bağlandı. Bu arada Fransız konsolosunun etkisiyle Tunus hükümeti Muhammed Bayram'ın yurda dönmesini istediye de Bâbiâli onu Tunus'taki resmî görevlerinden affetti.

1881'de Fransa Tunus'u işgal edince Muhammed Bayram ülkesine dönme fikrinden vazgeçti. *el-Cevâ'ib*'de bu işgali kınayan yazılar yazdı ve Bâbiâli tarafından eski vezîr-i ekber Hayreddin Paşa ile birlikte Fransız işgali hakkında bir rapor hazırlamakla görevlendirildi. Osmanlı Devleti'nin Tunus üzerindeki hukukunu savunan taktirî padişaha sunmasının ardından Osmanlı Devleti'nde yapılmasını lüzumlu gördüğü reform tasarılarını bir rapor halinde kaleme aldı; meclisi ve anayasası olan bir yönetim önerdi; ayrıca taşra teşkilâtında ıslahat gerektiğini belirtti. Yıl sonuna doğru İtalya'ya giderek ailesini de İstanbul'a getirdi ve dört buçuk yıl daha burada kaldı. Bu süre içinde *Şafvetü'l-i'tibâr*'ın üç cildini ve II. Abdülhamid'in emri üzerine, Alman imparatoruna hediye edilen atlar vesilesiyle *Risâle fi'l-hayl* adlı risâlesini yazdı. *el-İ'tidâl* adlı bir gazete çıkararak Fransa'ya karşı sert yazılar kaleme aldı.

Muhammed Bayram, Kasım 1884'te ailesiyle birlikte İstanbul'dan ayrılarak Mısır'a gitti; devlet adamları ve ulemâdan hüsnükabul gördü; ikamet masrafları karşılandı ve kendisine maaş bağlandı. 1885'te Kahire'de önce günlük, ardından haftalık *el-A'lâm* gazetesini çıkardı. Nisan-Eylül 1887'de Avrupa'ya giderek İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın tahta çıkış yıl dönümü merasimine katıldı. Bir süre Fransa ve İtalya'da bulunduktan sonra Mısır'a döndü. 1889'da Ernest Renan'ın İslâm dininin ilme karşı olduğu yolundaki iddiasına reddiye olarak bir eser yazdı ve *Şafvetü'l-i'tibâr*'ın IV. cildini tamamlayıp V. cildine başladı, ancak bitiremedi. Aynı yıl Kahire Mahkeme-i İbtidâiyye-i Ehliyyesi'ne hâkim tayin edilmesinde sebebiyle *el-A'lâm*'in neşirini durdurdu. Sağlığının iyice bozulması yüzünden tebdilihava için gittiği Hulvan'da 25 Rebiülâhîr 1307 (19 Aralık 1889) tarihinde vefat etti ve Kahire'de İmam Şâfiî Türbesi'nin yanına gömüldü.

Eserleri. Muhammed Bayram'ın en önemli çalışması olan *Şafvetü'l-i'tibâr bi-müstevdâ'i'l-emşâr ve'l-aqtâr* (I-V, Kahire 1302-1311) Arapça yazılmış en iyi siyasi coğrafya kitaplarından. Bazı Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerine dair bilgilerle müellifin seyahatlerini ve siyasi fikirlerini içerir. Dönemin Tunus, İstanbul ve Kahire olayları için önemli bir kaynak niteliğindeki eserin son cildi oğlu Muhammed el-Hâdî tarafından bitirilmiş yayımlanmıştır. Müellifin diğer eserleri de şunlardır: *Tuhtetü'l-havâş fi hilli şaydi*

bunduği'r-raşâş (Kahire 1303); *Mülâhazât siyâsiyye 'ani't-tanzimâti'l-lâzime li'd-Devleti'l-'aliyye* (Kahire 1303); *et-Taḥkîk fi mes'eleli'r-raḥîk* (bu üç risâle, Munsif b. Abdülcelîl ve Kemâl İmrân tarafından müellifin bibliyografyasının ekinde yayımlanmıştır, bk. bibl.); *Tecridü's-sinân li'r-red 'ale'l-ḥaṭîb Rinân* (Kahire 1889); *Risâle fi cevâzi şirâ'i evrâkı'd-düyûn* (Kahire 1889); *İşlâhu'l-evkâf bi-Mısır* (Kahire 1889); *Risâle fi ahkâmi'l-eşrâf Âli Beyti Resûlillâh* (Kahire 1302); *Muhtaşar fi fenni'l-'arûz*; *Risâle fi sük-nâ dâri'l-harb*; *er-Ravzatü's-seniyye fi'l-Fetâvi'l-Bayrâmiyye*; *Risâle fi cevâzi işdâli şar'i'r-re's*; *Hubbû't-Tünisiyyîn li'l-istiklâl*; *Taktir fi beyâni ḥuḳûki'd-Devleti'l-'aliyye 'ale'l-Bilâdi't-Tünisiyye*.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Dahiliye-Hariciye, 1297-1302/1879-84; Filib di Tarrâzi, *Târiḥu's-şihâfeti'l-'Arabiyye*, Beyrut 1913-14, I, 139-141; III, 24; Serkis, *Mu'cem*, s. 613-614; Zeynelâbidin es-Senûsi, *Muḥammed Bayram el-hâmis*, Tunus 1952; Muhammed b. Âşûr, *Erkânü'n-nehḍati'l-'Arabiyye*, Tunus 1965, s. 21-27; Ahmed Abdeselem, *Les historiens tunisiens*, Tunus 1973, s. 387-404; P. Bardin, *Algériens et tunisiens*, Marseille 1979, s. 116-117; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, I, 191-197; Reşid ez-Zewâdi, *Rüvâdü'l-İslâh*, Tunus 1983, s. 48-67; Sâdık ez-Zemerli, *A'lâm Tünisiyyûn* (trc. Hammâdi es-Sâhilî), Beyrut 1986, s. 87-95; Ali eş-Şennûfi, *Tercemetü Muḥammed Bayram el-hâmis fi Şafveti'l-i'tibâr*, Kartâc 1989; Munsif b. Abdülcelîl - Kemâl İmrân, *Muḥammed Bayram el-hâmis*, Kartâc 1989; Fethî el-Kasîmî, *eş-Şeyḥ Muḥammed Bayram el-hâmis: Ḥayâtühü ve fikrühü'l-İslâhî*, Kartâc 1990; B. Tilili, "L'idée d'un bon gouvernement ottoman dans la pensée de Bayram V (1840-1889)", *CT, LXXIX-LXXX* (1972), s. 147-170; a.mlf., "Contribution à l'étude de la pensée sociale et politique de Bayram V", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, sy. 16, Aix-en-Provence 1974, s. 327-343; Moh. Bencheneb, "Muḥammed Bayram", *IA*, VIII, 493-495; G. S. van Krieken, "Muḥammed Bayram al-Kḥâmis", *EP* (Ing.), VII, 433-435; *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, VIII, 4057.



ATILLA ÇETİN

MUHAMMED BEHCET el-BAYTÂR

(محمد بهجة البطار)

(1894-1976)

Suriyeli din âlimi.

9 Mart 1894'te Dimaşk'ta doğdu. Büyük dedeleri Cezayir'den gelip Dimaşk'ın Meydân mahallesine yerleşen ilim ve fazilet sahibi bir aileye mensuptur. Âlim, edip ve şair olan babası İbnü'l-Baytâr diye meşhur olmuştur. Muhammed Behcet